

Доцент Олга ИСАЕВА,
Историски факултет-Саратов, Руска Федерација

„СМИРУВАЊЕТО“ НА МАКЕДОНИЈА ВО ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

Во почетокот на XX век Македонија стана прва „жешка точка“ на југо-исток од Европа. Рапидното влошување на состојбата во овој заостанат дел на Отоманската Империја се пројави со големите антитурски движења на месно-то христијанско население и со заостреното соперништво на соседните земји. Заканата од регионален воен конфликт предизвика загриженост кај големите држави, кои тогаш се застапуваа за зачувување на статус-квото, определен со Берлинскиот договор од 1878 година. Ако зачувувањето на создадената положба подразбираше спроведување на реформите во европските провинции на Турција, „смирувањето“ на Македонија преку делумни преобразби и дипломатски демарши во тој период стана една од најважните задачи на европската дипломатија.

Најголема активност во решавањето на македонското прашање пројавија Русија и Австро-Унгарија. Дејствувајќи во рамките на договорот од 1897 година, тие во 1902-1903 година изработија програма за реформи во Македонија, која почна да се спроведува под контрола на дипломатските и воените претставници на двете империи во текот на пет години (1904-1908). Оваа програма не беше реализирана целосно, бидејќи беше прекината со Младотурската револуција. Како резултат на тоа, иницијативата за решавање на македонското прашање ја презедоа балканските држави и тоа беше причина за регионалните војни во 1912-1913 година.

Првиот практичен обид на дипломатиите на Русија и Австро-Унгарија да го решат македонското прашање по пат на реформи во земјата не го заобиколи вниманието на историчарите. Оцените на Мирџштегската програма беа мошне критички: „таканаречените реформи“, „реформската комедија“, „неславната и неуспешна акција“ итн. Одбележувајќи ја неодржливоста на реформите во Македонија, истражувачите сметаа дека тие се одраз на вообичаената политика на империјалистите во однос на балканските земји, на желбата „да откинат парче“ од Балканот. Според нивното мислење, наместо да ја олеснат положбата на населението на Македонија, тие реформи му донесоа нови неволји, бидејќи служеа за да ја зацврстат султанската власт и доведоа до национален и религиозен антагонизам¹.

¹ Галкин И.С. Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской Турции. М., 1983; Тодоровски Г. Реформите на големите европски сили во

Авторот на статијата повторно се навраќа на оваа тема за врз основа на нови архивски материјали да ги разоткрие намерите и реалната улога на дипломатиите на двете империи во процесот на „смирувањето“ на Македонија. Истовремено, се разгледува и односот кон реформите на населението на Македонија, кое, природно, не беше пасивен објект на целисходната реформаторска дејност на дипломатиите на двете држави.

„Македонскиот бунт“, како што ги нарекуваа во тоа време настаните, кои почнаа во земјата со Горноџумајското востание, ја стави Русија во мошне сложена положба: традицијата и идеологијата на нејзината надворешна политика претпоставуваа активна заштита на православното население, но државните интереси бараа да се зачува воспоставениот поредок. За да се реши оваа двојна задача, Министерството за надворешни работи на Русија (МИД) реши да побара од Портата мерки за подобрување на положбата на македонските христијани, а развитокот на месната самоуправа се сметаше за најсоодветно решение на прашањето. Истовремено, Петербург ги предупреди Софија и Белград дека не е дозволено револуционерно поттикнување во Македонија.

Општата замисла на идните преобразби во Македонија беше разгледана од министерот за надворешни работи на Русија В.Ламздорф за време на средбата со неговиот австриски колега А. Голуховски кон крајот на 1902 година во Виена. Министрите им наложија на амбасадорите на своите држави во Цариград да изработат конкретен план за реформи во трите вилаети-Косовскиот, Битолскиот и Солунскиот. Во февруари 1903 година програмата на реформите му беше врачена на султанот. Таа не беше оригинална и претставуваше една од варијантите на оние безбројни реформски проекти, кои во текот на целиот XIX век повремено биле составувани од големите држави и потоа останувале во архивите на Портата. Суштината на февруарската програма се состоеше во подобрувањето на составот на администрацијата на трите вилаети и допуштањето на христијани во неа. На чело на трите вилаети беше назначен генерален инспектор за надзор на турската армија.

Портата, назначувајќи го Хилми-паша на местото генерален инспектор, не брзаше да ги исполнува другите обврски што ѝ беа наметнати со февруарската програма. А тие предвидуваа да се пополнат, на половина со христијани, должностите во административните и судските органи, собирањето на даноците да го вршат органите на општинската самоуправа, а не закупчи.

Веста за почнување на реформите наиде на значителен отпор во земјата: муслиманите се плашеа, како резултат на нивното остварување, да не ја изгубат својата привилегирана положба, а христијаните ги сметаа за сосема недоволни. Раководството на Македонската револуционерна организација предвиде за летото 1903 година ново оружено востание. За центар на неговата подготовка беше избран Битолскиот вилает. Востанието, кое влезе во историјата под името Илинденско, до крајност го заостри македонскиот проблем. По неговото жестоко задушвање повеќе од двесте села беа изгорени од турски-

Македонија (1829-1909) . Скопје, 1984; Германов С. Реформената акција в Македония и руската обшественост (1903-1908).// Исторически преглед. Софија, 1990. Номер 4.

те војски, бројот на убиените достигнуваше неколку илјади и десетици илјади Македонци станаа бегалци и емигранти.

Петербург главната вина за драстичното заострување на положбата во Македонија ја префрли на револуционерните комитети, кои го блокираа текот на реформите, и на Портата, која го спречуваше нивното спроведување. Во исто време, стана јасно дека февруарската програма не одговара на постојните околности во Македонија. Еден од нејзините автори, амбасадорот на Русија во Турција И. Зиновјев, во ескот на Илинденското востание пишуваше во Петербург: „Да ги сосредоточиме нашите усилби кон масовна замена на второстепените турски чиновници, кои не е можно да се заменат со подобри, е сосема бесполезно и дури и штетно“². Затоа беше решено да се дополни февруарската програма со нови услови, кои Турција требаше да ги исполни при поактивна контрола на Русија и Австро-Унгарија.

Проширената програма на реформи беше усогласена во есента 1903 година во Мирџштег за време на посетата на Николај II на Франц Јосиф со учество на Ламздорф и Голуховски. Нејзината прва точка ги утврдуваше должностите на двете вонредни ополномоштени лица што ги претставуваа Русија и Австро-Унгарија, кои го добија името граѓански агенти. Нивна должност беа контролните и набљудувачките функции на дејствата на турските власти во текот на две години, нивните овластувања завршуваа истовремено со завршувањето на рокот на службата на генералниот инспектор.

Во втората точка на Мирџштегската програма се декларираше неопходноста од реорганизација на турската жандармерија и полиција под раководство на воени лица од големите држави. Странските офицери требаше да добијат во надлежност одделни реони на Македонија и таму да дејствуваат како контролори, инструктори, организатори. Третата точка го содржеше барањето „да се измени територијалното разграничување на административните единици заради поправилно групирање на националностите“. Реализацијата на овој предлог се предвидуваше по „смирувањето на земјата“. Четвртата точка бараше реорганизирање на административните и судските инстанции со допуштање таму на месните христијани. Во согласност со петтата и шестата точка се предвидуваше создавање на мешовити комисии од христијани и муслимани за разгледување на престапите извршени за време на бунтовите и за распределба на помош меѓу настраданото население. За контролата на реализацијата на наведените мерки беа задолжени конзулите на Русија и Австро-Унгарија. Седмата точка ги ослободуваше изгорени од војските христијански населби од уплаќање даноци во текот на една година. Осмата точка ја обврзуваше Портата да ги спроведува без измени не само реформите споменати во февруарската програма, туку и тие кои државите ќе ги изработат подоцна. И последната, деветта точка, предвидуваше распуштање на резервните и нередовните воени формации во Македонија³.

Практичната реализација на Мирџштегската програма на реформите почна во јануари 1904 година по пристигнувањето во Солун на двајцата

² Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ). Политархив. 1903. Д. 2639. Л.4.

³ Реформы в Македонии. Дипломатическая переписка 1903-1905. СПб., 1906. С. 16-18.

граѓански агенти и дваесет и петте странски офицери, примени во турска служба за реорганизација на месната полиција и жандармерија. Нивната дејност во прво време даде забележителни резултати. Беше спроведена амнестија, благодарение на која беа ослободени повеќе од две илјади лица. Во родните места се вратија шест илјади бегалци. Во низа села од Солунскиот вилает почна да се применува новиот систем на собирање десеток. Жандармите, кои порано им беа слуги на чиновниците, со воведувањето на францускиот устав почнаа да ги извршуваат должностите својствени на полицијата и органите на претходна судска истрага. Нивниот состав почна да се обновува, тие почнаа навреме да добиваат покачена плата. Тоа доведе до намалување на злоупотребите од нивна страна и им го отвори пристапот во жандармеријата на месните христијани. Бугарско-македонските комитети, во исчекување на резултатите од преобразбите, изјавија дека се откажуваат од организирање на ново востание. Така, веќе во летото 1904 година во Македонија беше воспоставен релативен мир.

Населението на Македонија, во прво време, беше убедено дека Мирџштегскиот договор претставува замаскирано отстранување на турската власт и дека Русија заедно со Австро-Унгарија ќе ја земе сета управа во свои раце. Но наскоро се разјасни дека пратениците на двете империи имаат само ограничени функции. Покрај тоа, наидувајќи на сите нивоа на притаен отпор на турската администрација, тие не располагаа со никакви средства за принуда и вистинска контрола на дејноста на властите во однос на христијанското население. Ограничените овластувања и слабата ефективност на органите на странската контрола предизвикаа разочарување кај месното население. „Дел од населението на Македонија-забележа во својот извештај генерал-мајорот Ф.Шостак-почна да ја отфрла Мирџштегската програма како несоодветна на желбата целосно да се промени начинот на управување во земјата“⁴. ВМРО од 1905 година почна да ја дискредитира Мирџштегската програма, да го повикува населението кон пасивен отпор спрема реформите, се предлагаше да се игнорираат граѓанските агенти и сите жалби да им се упатуваат на конзулите⁵. Сепак, значителен дел од православното население своите надежи за подобрување на положбата ги поврзуваше со дејноста на странските претставници, а во прв ред-на руските. Последниве добиваа огромен број жалби и петиции, кај нив се бараше поддршка против самоволноста на властите.

За своја главна задача граѓанските агенти ја сметаа подготовката на почва за извршување на програмата на реформи и „смирувањето на растревоженото население“. Ставајќи акцент на својата посредничка дејност меѓу турската администрација и христијанското население, тие се стремее да го зацврстат и зголемат влијанието на државите што ги претставуваа. Патерналистичкиот приод кон задачата што ја решаваа беше тесно поврзан со традициите на миналото.

Веднаш се разјасни дека реализацијата на жандармериската реформа и на другите преобразби се судираше со недостигот од парични средства. Затоа

⁴ АВПРИ. Ф. Миссия в Афинах. 1905. Д. 1369. Л. 101.

⁵ Исто таму. Ф. Политархив. 1905. Д. 2708. Л. 543.

руското Министерство за надворешни работи (МИД) во летото 1904 година го задолжи Зиновјев да ја подготви реформата на финансиското управување на трите вилаети што се под контрола. Поради сложеноста на проблемот, кој ги засегаше и интересите на големите држави, Зиновјев предложи да се пови- каат нивните претставници кон активно учество во планираните преобразби. По долго усогласување на сите прашања, кон крајот на 1905 година се појави уште еден орган на странска контрола во Македонија-Финансиската комиси- ја, составена од претставници на Русија, Австро-Унгарија, Велика Британија, Франција, Германија и Италија. Нејзината појава го доврши создавањето на системот на ограничена административно-финансиска контрола во земјата, востановена од големите држави со раководна улога на Русија и Австро-Ун- гарија.

Треба да се истакне дека имено Русија беше иницијатор кон руско-ав- триската соработка во врска со македонското прашање да се привлечат и дру- гите држави што учествуваа во потпишувањето на Берлинскиот договор. Иде- јата за организација на еден вид колективна одговорност на големите држави, од чие име Русија и Австро-Унгарија се зафатија со воведување на неопход- ните реформи и обезбедување поредок во Македонија, се појави уште во 1903 година во услови на распламтеното Илинденско востание. Руското Министер- ство за надворешни работи сметаше на тој начин и на другите држави да им наметне „дел од одговорноста за крајниот тек на настаните“ и да ја отстрани „сета штета причинета на руско-австриското влијание од државите, кои ос- тануваа ‚безодговорни‘ набљудувачи на настаните што се случуваат“. Ламз- дорф посебно ја изделуваше Германија, која му се „спротивставуваше на сложното дејствување на Русија и Австро-Унгарија“. Во Берлин, сметаше тој, „се разбира, би претпочитале самостојно вмешување на Русија во балкански- те немири, кои, според Германците, би требало, како и во 1878 година, да ја вовлечат Русија во војна со Турција“⁶.

Сложеноста на проблемите што се решаваа и стремежот да се активира процесот на реформите во Македонија ја натераа Русија да ја продолжи лини- јата на проширување на учеството на државите во македонското прашање и во следниот период. Претставниците на шесте држави земаа учество во реор- ганизацијата на жандармеријата и во средувањето на економскиот живот на земјата. Со колективни дипломатски демарши, кои често беа поддржувани со демонстрација на воено-морските сили, големите држави ја принудуваа Пор- тата да ги прифати решенијата што ги бараа, на пример признавањето на Фи- нансиската комисија или продолжувањето на овластувањата на органите на европската контрола врз вилаетите.

Финансирањето на органите на странската контрола во Македонија главно беше на сметка на државите што ги формираа. Така, Русија и Австро-Унгари- ја ги издржуваа своите граѓански агенти и финансиски делегати и ги исплаќаа покачувањата на платите на руските и австриските офицери што учествуваа во реорганизацијата на жандармеријата. Предлогот на Портата во 1907 годи-

⁶ Российская дипломатия в портретах. М., 1992. С. 298; АВПРИ. Ф. Политархив. 1903. Д. 2637. Л. 166.

на да ги прими во турска служба граѓанските агенти и членовите на Финансиската комисија, беше одбиен од Петербург и Виена. Зиновјев изјави дека макар и номинална зависност на европските агенти од турската влада неизбежно ќе ги компромитира во очите на населението⁷.

Општиот тек на реформите во Македонија и работата на органите на странската контрола трпеа од очигледно несовпаѓање на интересите на големите држави. Австро-Унгарија, на пример, угледувајќи се на Германија, подготвуваше терен за спогодба со Османлиската Империја и затоа на својата работа со реформите ѝ придаваше поформален карактер од Русија. Виена се залагаше за „полуреформи“, за ограничување на вмешаноста на другите држави, во прв ред на Велика Британија, која предлагаше најрадикални проекти на преобразби во Македонија. Кога меѓу Петербург и Виена почна разгледувањето на најсуштинскиот дел на Мирцштегската програма-судската реформа, новиот министер за надворешни работи на Австро-Унгарија А.Ерентал инсистираше таа да биде исклучиво под австро-руската контрола и сите големи држави да знаат дека не станува збор за коренити измени на постојните институции туку за подобрување на сегашниот судски поредок и контрола врз него⁸. Руската страна, која изработи мошне радикална варијанта на судски преобразби, беше принудена долго да ја усогласува со Виена, но и таа компромисна варијанта не беше прифатена од Портата, која умешно ги користеше противречностите меѓу државите.

Италијанскиот генерал Де Џорџис, кој беше на чело на жандармеријата на трите вилаети, се обиде да го преземе раководството на жандармериската реформа и да ја ограничи со рамки поволни за Рим. Традиционалното австро-унгарско соперништво во тој регион се пројави во тоа што генералот ги упати своите инструктори во реоните населени со Албанци, иако тие на инсистирање на Виена беа исклучени од сферата на примена на реформите. Протест кај руската страна предизвика забраната на генералот офицерите да ги примаат жалбите од месното население. Зиновјев и неговиот австриски колега Каличе овие активности на генералот ги проценија како стремеж да се намали руското и австриското влијание во македонската жандармерија. Расправата во врска со ова прашање на ниво на амбасадори во Цариград заврши со удвојување на составот на инструкторите⁹.

Несогласувања меѓу претставниците на државите се појавија и во Финансиската комисија. За своја главна задача тие го сметаа средувањето на македонскиот буџет. Портата, користејќи го случајот, го постави пред делегатите прашањето за покачување за 3% на увозната царина (такса). За усогласување на решението на ова прашање, кое ја правеше материјалната база за реформите во Македонија, се изгуби речиси година и пол. Дури во април 1907 година беше потпишан конечен протокол за важност на 3% покачување на царината до 12.1914 година и за уплатување 75% дополнителни приходи од султанската каса за потребите на македонските вилаети.

⁷ АВПРИ. Ф. Политархив. 1905. Д. 2708. Л. 97.

⁸ Игнатјев А.В. Внешняя политика России в 1905-1907 гг. М., 1986. С. 229-231.

⁹ АВПРИ. Ф. Политархив. 1903-1904. Д. 2719. Л. 158-160, 177, 193.

Реформаторите му придаваа големо значење на новиот начин на собирање ушур (десеток), кој од летото 1904 година почна да се распространува во земјата. Системот на откуп на ушур се замени со уплаќање на државните даночници земјишен данок, еднаков на просечното собирање десеток во последните пет години. Резултат на воведените новини беше зголемувањето на благосостојбата на христијанските села. Сепак, Администрацијата на отоманскиот долг, составена од претставници на Велика Британија, Франција, Германија, Австро-Унгарија и Италија, беше против овој потфат, кој ги ограничуваше нејзините интереси. Собирајќи значителен дел од приходите на Османлиската Империја, таа имаше право на десеток во сите кази на Солунскиот и во некои кази на Битолскиот вилает во својство на долготрајна гаранција. Под притисок на таа моќна организација Финансиската комисија во летото 1907 година се откажа од новиот систем на собирање ашар во наведените реони¹⁰.

На преобразбите во Македонија не им пречеа само спротивставените интереси на големите држави и заостанатиот турски поредок, најголема пречка се покажа засилената етноконфесионална затегнатост, која во 1904 година прерасна во вистинска меѓусебна борба на христијанските народи. Иако овој процес имаше мошне сложен карактер и беше стимулиран со политиката на соседните земји, треба да се признае дека во извесна мера придонесе и крајно неуспешниот, и по форма и по содржина, предлог на Русија и Австро-Унгарија да се спроведе административно-територијална реформа со раселување на националностите. Овој предлог, зафиксиран во третата точка на Мирцштегската програма, имаше цел да ги стави црковно-училишните расправи меѓу православното население на Македонија во релативно прифатливи рамки и да се спроведе разграничување на населението според етноконфесионалниот карактер на организиран начин.

Авторите на овој предлог не го зедаа предвид тоа дека тенденцијата кон разграничување секогаш води кон немилосрдни конфликти, кои прераснуваат во воени судири, го поттикнува жестокото соперништво меѓу етничките групи. Затоа овој прв, мошне аматерски обид за национално-територијално разграничување во услови на Османлиската Империја се претвори во крвопролевачка војна.

Атина, Софија и Белград третата точка на Мирцштегската програма ја протолкуваа мошне широко, во смисла дека се предвидува поделба на Македонија по етнографските граници и, следствено, секоја заинтересирана страна треба да освои по можност што поголеми територии. Во Грција, Бугарија, Србија и во самата Македонија почна формирање на вооружени одреди за борба за ширење на сферите на влијание. Одредите испраќани однадвор обично беа предводени од од активни офицери, а четите формирани на самото место често беа предводени од свештеници и учители. Улогата на организатори на оружената борба во Македонија ја извршуваа официјалните претставници на балканските земји: конзулите, трговските агенти. Насилната конфронтација

¹⁰ Исто таму. Ф. Политархив. 1907. Д. 2713. Л. 371.

во Македонија беше точен одраз на меѓубалканското соперништво. Во борбата активно се замеша и Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО), но сега својата дејност таа ја насочи целосно против пропагандата на соседните држави. Така, Македонија беше зафатена од стихијата на сепаратизмот, кој час примаше форма на иредентизам, час на националноослободителна борба.

Руските дипломати уште од 1904 година почнаа да известуваат за дејноста на „разноплеменски банди“ и „остатоци од востанички чети“, истакнувајќи дека сите тие ја прекинаа својата борба со турските власти и почна со закани и насилства да го зголемуваат бројот на одделни групи население според етноконфесионалното својство. Најжестока борба се разви во центарот на Македонија-во реонот на спорното влијание. Подготвувајќи се за идното разграничување на Македонија, бугарските чети ги принудуваа патријаршистите да преминуваат под јурисдикција на Бугарската егзархија, а грчките одреди, од своја страна, се нафрлија врз егзархистите. Основната борба се разви меѓу Грците и Бугарите, но во неа зеде учество и српската страна. Селата со мешано население под закана на казна беа присилени да бараат властита да ги признаат час како патријаршисти, час како егзархисти. Имаше случаи кога при непослушност селата се гореа, а нивните жители се колеа.

Русија заедно со Австро-Унгарија залудно се обидуваа да ја задуши истребувачката војна меѓу христијанските народи. За таа цел во 1903 година беше воведен пописот за зачувување на црковно-училишниот статус, поради што преминувањето од патријаршисти во егзархисти и обратно беше запрено, дел спорни цркви беа затворени, а во другите беше воспоставено наизменично служење. Меѓутоа, крвавото преместување меѓу патријаршистите и егзархистите продолжуваше и граѓанските агентства беа затрупани со предмети за правото на сопственост врз спорните цркви и училишта. Во такви услови прашањата за слобода на вршење богослужба и предавање во училиштата на месните јазици остануваа нерешени.

Меѓусебната борба во Македонија го достигна својот врв во времето на спроведувањето на пописот на населението, кој почна во есента 1905 година со цел да се установи вистинскиот сооднос на различните религии и националности. Насекаде се рашири мислењето дека резултатите на пописот ќе имаат политичко значење, дека имено со нив ќе се раководат Русија и Австро-Унгарија при разграничувањето на земјата во согласност со третата точка на Мирцштегската програма. Бројот на престапите извршени во Македонија нагло се зголеми. Според извештајот на рускиот граѓански агент Н. Демерик, во 1906 година беа убиени и ранети 3 457 лица, третина од престапите беше извршена од непознати, а другите рамномерно беа поделени меѓу егзархистите и патријаршистите. Се соопштуваше дека непријателските страни почнале да врбуваат наемници меѓу муслиманите¹¹.

Меѓусебната борба на христијанското население во Македонија создаде многу тешка политичко-психолошка ситуација за претставниците на Русија,

¹¹ Исто таму. Политархив. 1905. Д. 2708. Л. 655.

дојдени со мисија да ги заштитат истоверниците од турското самоволие и насилство. Постојаните обиди на завојуваните страни во својата борба да ги привлечат претставниците на Русија ги тераа да се дистанцираат од „меѓуплеменските караници“ и да го чекаат моментот кога „христијаните самите на крај ќе ја сфатат сета неразумност на братоубиствената неслога“¹².

Прашањето за положбата во Македонија беше разгледано од министрите за надворешни работи на Русија и Австро-Унгарија за време на нивната средба во Виена кон крајот на летото 1907 година. Ерентал, откако изрази мислење дека крвавото соперништво на христијанските народи во земјата е предизвикано со неправилното толкување на третата точка на Мирцштегската програма, му предложи на Изволски таа јавно да се разјасни во рамките на идентични инструкции на граѓанските агенти. Иницијативата на Ерентал предизвика протест кај истакнати руски дипломати, кои третата точка на програмата ја сметаа за грешка и претпочитаа воопшто да не се споменува нејзиното постоење. Бидејќи Изволски се согласуваше за заеднички демарш со Виена за зацврстување на меѓусебниот договор, Зиновјев инсистираше, наместо инструкции на граѓанските агенти, во престолнините на балканските држави да бидат упатени соодветни претставки со строга наредба да се прекине формирањето банди на нивните територии.

Во средината на септември 1907 година Атина, Софија и Белград добија идентична руско-австриска нота со барање да се прекине распалувањето на внатрешна војна во Македонија. Разјаснувањата на третата точка на Мирцштегската програма што се содржеа во нотата и беа повторување на текстот на австриската инструкција зачудуваа со својата противречност. Ако во почетокот се напоменуваше дека територијалното разграничување на одделните националности може да ѝ се препорача на Портата дури по дефинитивното смирување на земјата, а потоа се негираше намерата на државите да ја поделат земјата на национални сектори. „Државите никогаш не сакаа во Македонија да создадат национални области, туку сакаа само незначителни измени за олеснување на работата на месните власти“. А на крајот на нотата се укажуваше дека „разграничувањето ќе биде базирано на принципот *status quo ante*“¹³. Во престолнините на балканските држави нотата предизвика нов бран толкувања и продолжување на кавгите.

Иницијативата на Виена „за воспоставувањето на точната смисла на третата точка на Мирцштегската програма“, која всушност дотури масло во огнот на балканските противречности, според мислењето на Зиновјев, беше уште едно сведоштво за неискреноста на австриската политика. Навистина, многу работи укажуваа на тоа дека Русија и Австро-Унгарија при спроведувањето на реформите следеа различни, дури и спротивни цели. Русија во границите на можното се грижеше за нормализација на животот во земјата, а Австрија сè повеќе покажуваше желба да ги поддржува немирите во македонските вилаети и да му покаже на светот дека Македонија не е способна за самоуправа и има потреба од нејзина заштита.

¹² Исто таму. Л. 609.

¹³ Исто таму. Ф. Политархив. 1907. Д. 2676. Л. 88-89.

Стремејќи се да го искористи заслабувањето на Русија по нејзината неуспешна војна на Далечниот Исток, Австро-Унгарија почна да ја зголемува својата експанзија кон југоисток. На крајот на 1907 година Австро-Унгарија одби да го поддржи отпорано договорениот со Русија проект за судска реформа во Македонија. Во почетокот на 1908 година Виена го објави планот за претстојната изградба на железничка пруга низ Косово, која требаше да го поврзе Сараево со Солун. Истакнувањето на овој проект значеше повлекување на Виена од политиката на заедничко поддржување на статус-квото на Балканот во целина и во Македонија посебно, зафиксирана во договорите од 1897 и 1903 година. Неговата реализација однапред го решаваше преминувањето на Косово и Македонија под неограничена австриска власт.

Во тие услови Петербург реши да се зближи со Лондон, кој веќе одамна истакнуваше радикални планови за решавање на македонското прашање. Во март 1908 година Велика Британија ѝ предложи на Русија во Македонија да се назначи должност на генерал-губернатор, кој не би се менувал и не би одговарал пред Портата туку пред големите држави, и да се намали бројот на турските војски во земјата. Русија предложи поумерен план, предлагајќи руско-австриската контрола врз Македонија да се замени со повеќестрана, но без фактичко одземање на областа од Турција. Тој предвидуваше проширување на овластувањата на генералниот инспектор и на Финансиската комисија, изедначување на правата на граѓанските агенти и финансиските делегати. Со воспоставувањето колективно старателство врз Македонија, Русија сакаше да го спречи зацврстувањето на австро-германските позиции во регионот. Новата програма на реформи, насочена кон засилување на странска контрола во Македонија, беше усогласена во летото 1908 година за време на средбата во Ревал на Николај II со Едвард VII.

Заканата од проширување на европското мешање во внатрешните работи на Османлиската Империја и отцепување на Македонија беше една од причините на државниот преврат, кој во историјата влезе под името Младотурска револуција. Таа почна во летото 1908 година во Македонија, каде што на многубројните митинзи „од името на народот и армијата“ беше објавено воспоставување на уставот од 1876 година. Султанот беше принуден да потпише указ за свикување на парламентот. Режимот на „зулуми“ беше ликвидиран и во очекување на понатамошните промени сите непријателски страни ги прекинаа своите расправи.

Познато е дека Младотурската револуција не реши многу од животните прашања, нејзините лидери не беа еднодушни за прашањето на промената на политичката структура на Империјата, а имено давањето автономија на угнетените народи. Наскоро следувааше враќање на младотурските управувачи кон великодржавниот хегемонизам и кон форсирање на „османизмот“ и тоа дефинитивно ги оттргна од режимот нетурските народи на Империјата. ВМРО, која им помагаше на младотурците и во летото 1908 година, и при задушувањето на контрареволуционерните немири во 1909 година, ја обнови оружената борба против властите. Во своето обраќање до големите држави, испратено до конзулите во македонските вилаети, таа изрази жалење поради нивното

откажување од политиката на реформи во Македонија и соопшти за цврстото решение да се бори за автономија на земјата под паролата „Слобода или смрт“¹⁴.

Настаните што се случуваа во Турција во втората половина на 1908 година го подзапреа дејствувањето на Мирџштегската програма: почна распаѓање на целиот механизам на контрола во Македонија, а потоа следуваа и прекинување на сите реформи во земјата. Ревалската програма, која остана само на хартија, го доврши барањето патишта за реформирање на македонските вилаети. Треба да се одбележи дека Австро-Унгарија веќе во август 1908 година ги повика своите офицери-инструктори, јавувајќи се како иницијатор за ликвидирање на системот на европска контрола во Македонија, а по една година прва ја укина должноста на својот граѓански агент. На 1 септември 1909 година, немајќи можности да работи нормално, Финансиската комисија ја прекинала својата должност, а заедно со неа ја прекинала својата работа и рускиот граѓански агент. Од тоа време во Македонија беше востановен вообичаениот конзулски поредок, кој постоеше таму пред Мирџштегскиот договор.

Мирџштегскиот договор, кој предвиде низа практични преобразби во Македонија, беше насочен кон стабилизација на положбата во регионот по пат на нормализација на животот на христијанското население во трите вилаети. Има основа да се смета дека руско-австриската контрола спречи оружени судири на различни групи население, кои можеа да достигнат висок интензитет и да прераснат во воен конфликт од големи размери со учество на сите соседни земји. Затоа заедничките активности на Русија и Австро-Унгарија во рамките на договорот од 1903 година може да се определат како почеток на конструктивна интернационализација на македонското прашање. Дипломатските служби на тие држави активно го искористија механизмот на двострани средби и консултации, во текот на кои се изработуваше општиот приод кој наоѓаше одраз во идентичните инструкции до нивните претставници во регионот. Со напорите на двете страни беа создадени специјални органи на административно-финансиска контрола врз македонските вилаети со учество на другите големи држави.

Очигледно е дека дејствата на руската дипломатија во решавањето на македонското прашање во почетокот на XX век не се вклопуваат во излитената шема за реакционерното самодржавие кое ги користело Словените за реализација на сопствените великодржавни планови. Сепак, не би сакале да одиме во другата крајност-да ги спротивставуваме благородните дејства на Русија на лошите интриги на другите држави, и на Австро-Унгарија. Признавајќи го за природно присуството кај секоја од споменатите држави сопствени геополитички интереси на Балканот, важно е да се објасни каква политика воделе тие за постигнување на своите цели-создавање напрегнатост и провоцирање конфликти или поддршка на стабилноста во регионот. Во политиката на Виена, како што е познато, првата тенденција преовлада пред втората, што на крајот на краиштата ги сведе на нула миротворните усилби на двете империи.

¹⁴ Исто таму. Ф. Миссия в Афинах. 1903-1912. Д. 1308. Л. 755.

Уште посложено е да се оценат реформите во Македонија, преземени по иницијатива на Русија и Австро-Унгарија. Практично, сите ги оценуваа мошне критички. Изволски, зборувајќи на 4 април 1908 година во Државната дума, изјави дека досега сè уште не е постигнато ништо позитивно и дефинитивно во врска со положбата на македонските христијани и не е направен нов крупен чекор на патот на реализацијата на реформите во Македонија¹⁵.

Анализирајќи ги причините за неуспехот на реформите, треба, се разбира, да се постави прашањето за достатноста, адекватноста на мерките што ги предлагаа државите. Очигледно дека во услови на „зулуми“ усовршувањето на турските владејачки структури и полицијата како и контролата врз нив не можеа суштински да ја подобрат положбата на христијаните и затоа усилбите на реформаторите се покажаа главно бесплодни. Османлиската Империја имаше потреба од радикална трансформација, која би придонела за преминување од средновековието кон современите економски, правни и политички форми на општественото постоење, што, природно, не можеше да биде задача на реформаторите. Во исто време, не треба да се заборава дека имено Македонија стана колевка на Младотурската револуција, која го докрајчи султанскиот деспотизам и воспостави уставен поредок.

Се чини дека Мирцштегската програма, покрај сета нејзина ограниченост, отворае перспектива за решение на конфликтот меѓу турските власти и христијанското население. Во секој случај, првпат по четвртина век од моментот кога се проговори за реформи во Македонија, во неа престанаа систематските прогонувања на месните жители од страна на Турците и почнаа да се случуваат видливи промени во положбата на последниве. Треба да се потцрта дека важен фактор во дејноста на европската дипломатија, а во прв ред на руската, беа општите принципи на хуманост, заштита на личноста и нејзиното достоинство.

Одбележувајќи ја ограниченоста и несовршеноста на реформите, особено во делот на регулирањето на националните односи, неопходно е да се укаже на сложеноста на задачата, на која најдоа руската и австро-унгарската дипломатија. Настаните во Македонија од почетокот на XX век беа повеќемерни, во нив се преплетуваа разновидни противречности и конфликти. Тие беа предизвикани од политиката на Османлиската Империја, во која заостанатиот поредок и жестокото угнетување се покажаа во непомирлива противречност со животните стремежи на поробените народи. Во македонските настани од тоа време се пројави и природна, адаптациска криза на оние социоетнички групи, кои со огромен труд ги совладуваа проблемите на заедништвото во процесот на формирање на нациите. Нивната насоченост на национално-територијалното разграничување водеше кон крвопролевање, кое доби хроничен карактер.

Сложената меѓусебна испреплетеност на процесите на национално самопотврдување и пораст на национализмот во Македонија создаде проблем, кој во тоа време едвај можеше да има позитивно решение кое би ги задоволувало

¹⁵ Вестник Европы. СПб., 1908. Номер 5. С. 445.

сите страни. Дотолку повеќе што тогаш, во почетокот на XX век, отсутствуваше секаков опит во решавањето на слични прашања. Необмисленоста пројавена од дипломатиите на двете империи и нивната наклонетост кон великодржавно администрирање во толку деликатна и неиспитана сфера, ја засилија ситуацијата во Македонија и ја претворија во своевидна лабораторија за негативен опит. Изучувањето на овој опит е важно денес, кога воскреснуваат ситуации што го претворија Балканот во „барутна визба на Европа“.

Преведе од руски: Тронда Пејовиќ